

**Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării
Domeniul Filologie
Universitatea Națională și Capodistriană Atena
Facultatea de Litere**

**TRADUCTION, RETRADUCTION ET TRADUCTION CANONIQUE DE L'ŒUVRE
DE FLAUBERT (*MADAME BOVARY*)**

**TRADUCEREA, RETRADUCEREA ȘI TRADUCEREA CANONICĂ A OPEREI LUI
FLAUBERT (*DOAMNA BOVARY*)**

**TEZĂ DE DOCTORAT (cotutelă)
Rezumat**

**Coordonatori:
prof. univ. dr. Albumița-Muguraș Constantinescu
prof. univ. dr. Maria Papadima**

**Doctorand,
Ivanov Ana-Claudia**

**Suceava
2017**

TABLE DES MATIÈRES

INTRODUCERE		6
CAPITOLUL I	Traducerea canonică și retraducerea	8
I.1	Traducerea prin prisma teoriilor traductive	8
I.1.1	« Sourciers » și « ciblistes »	9
I.1.2	Traducere etnocentrică și traducere etică	14
I.1.3	Poetica traducerii și traducerea ca lectură plurală	18
I.1.4	Traducerea culturii	22
I.1.5	Traducere subiectivă, traducere creativă și traducere ontologică	28
I.2	Retraducerea încadrul teoriilor traducerii	30
I.2.1	Prima traducere sau traducerea-introducere și retraducerea	31
I.2.2	Polisemia prefixului verbal re (r-)	39
I.2.3	Istoricitate și (re)traducere	43
I.2.4	Traducerea caducă și retraducerea	47
I.3	Traducerea canonică	55
I.3.1	Traducerea consacrată	56
I.3.2	Traducerea recomandată în mediul școlar	62
I.3.3	Marea traducere	63
I.3.4	Retraducerea și traducerile canonice	67
I.4	Concluzii parțiale	68
CAPITOLUL II	Istoria traducerilor și a receptării lui Flaubert	70
II.1	Flaubert în limba română	72
II.1.1	Versiunile românești ale operei <i>Salammbô</i>	72
II.1.2	<i>L'Éducation sentimentale</i> în traducere românească	75
II.1.3	<i>Le Candidat</i> și versiunea sa în limba română	76
II.1.4	<i>La Tentation de Saint Antoine</i> în spațiul românesc	77
II.1.5	<i>Trois contes : Un cœur simple, La Légende de Saint-Julien l'Hospitalier et Hérodiad</i> în traducere românească	77
II.1.6	<i>Bouvard et Pécuchet, Par les champs et par les grèves et Dictionnaire des idées reçues</i> în traducere românească	79
II.1.7	Traducerea <i>Corespondenței</i> și a altor texte	80
II.1.8	O viziune de ansamblu	81
II.2	<i>Madame Bovary</i> și traducerile românești	83
II.2.1	Versiunea Dauș – traducerea-introducere	89
II.2.2	Versiunea Sebastian – prima retraducere	90
II.2.3	Versiunea Botez – traducerea-retraducere canonică	91
II.2.4	Versiunea Sarafoff – traducerea colectivă	96
II.2.5	Versiunea Courriol – retraducerea « curajoasă »	97
II.2.6	Versiunea Ulici – traducerea accesibilă	99
II.2.7	Versiunea Mavrodin – noua traducere canonică	100
II.2.8	Tabloul complet al traducerilor românești ale operei <i>Madame Bovary</i>	102
II.2.9	Ediția critică a operelor complete ale lui Gustave Flaubert	106

II.2.10	<i>Madame Bovary</i> prin prisma prefețelor românești	108
II.3	Concluzii parțiale	114
CAPITOLUL III	<i>Madame Bovary</i>, analiza comparativă a versiunilor românești	116
III.1	Titlul și subtitlul	117
III.2	Incipitul	119
III.3	Excipitul	135
III.4	Scene cheie– Nunta Emmei	141
III.5	Scene cheie – Episoadele amoroase	156
III.6	Scene cheie – Sinuciderea Emmei	180
III.7	Dimensiunea culturală a textului flaubertien	189
III.8	Concluzii parțiale	210
CONCLUZII		212
ANEXE		215
BIBLIOGRAFIE		233
GENERALĂ		

Traducerea, acest fenomen aparent simplu și accesibil oricărei persoane care vorbește o limbă străină, se dovedește a fi atât în teorie cât și în practică o noțiune complexă, cu numeroase fețe, care se reinventează și se redefinește mereu. Pluralitatea discursurilor trecute, prezente și viitoare, care o vizează în mod direct sau indirect, stau mărturie a interesului crescând față de un concept care ne pasionează tocmai prin caracterul său deschis și ambiguu. Introducerea, în această ecuație, a unor concepte noi precum cele de retraducere și traducere canonică, la fel de ambigue și de polivalente ca traducerea însăși, întreține actualitatea unui domeniu la fel de vechi precum mitul Turnului Babel.

Am constatat de asemenea că un concept atât de interesant precum cel de traducere canonică este abordat într-o proporție mică nu doar de către traducătorii români ci și de nume consacrate ale traductologiei internaționale. Cu toate acestea, termenul este folosit în literatura de specialitate fără a fi clar definit din cauza complexității sale dar și a dificultății de a găsi răspunsuri precise, credem noi. Ne-am polarizat, prin urmare, eforturile și atenția în încercarea de a identifica cât mai multe referințe în lucrările teoretice și articole de specialitate, și de a le studia în primul capitol al tezei noastre.

Studiul conceptului de traducere canonică s-a făcut plecând de la sinteza celor mai importante și actuale teorii ale traducerii și retraducerii. Sinteza noastră a urmărit în principal să delimiteze și să definească concepte-cheie ca: *sourcier*, cibliste, traducere etnocentrică, traducere etică, poetica traducerii, traducerea ca lectură plurală, traducere creativă, traducere subiectivă, traducere ontologică, traducere culturală, retraducere, traducere canonică și istoricitate. Le-am acordat o atenție deosebită deoarece ele constituie subiectul celor mai multe dezbateri în traductologia actuală.

Acestea au interacționat mereu cu noțiunea de traducere canonică și ne-au ajutat să ne construim propria imagine despre un concept-cheie exploatat insuficient de către teoreticienii traducerii, adesea chiar neglijat în favoarea altor termeni. Am ajuns astfel, după cercetarea amănunțită a numărului destul de redus de lucrări care fac referire, într-o măsură mai mare sau mai mică, la traducerea canonică, la concluzia că aceasta se conturează ca o (re)traducere de succes datorat în egală măsură renumelui traducătorului, ediției în care a fost inclusă, puterii de a opri pentru o perioadă semnificativă de timp șirul retraducerilor, dar și unei bogate proliferări în mediul editorial și literal. Traducerea canonică ne apare ca un best-seller în interiorul seriei sale retraductive.

Capitolul a doilea a avut la bază necesitatea de a realiza o istorie actualizată, și în același timp completă, a traducerilor operelor lui Flaubert în limba română. Prima parte a acestui capitol este dedicat inventarierii tuturor textelor flaubertiene, romane, nuvele, povești, fraze, memorii, traduse în spațiul românesc până în prezent. Cea de-a doua urmărește traducerea capodoperei sale, *Madame Bovary*, în limba română, de la prima traducere fragmentară din 1982 a lui Eugen Vaian până la cea mai recentă, retraducerea Irinei Mavrodin publicată postum. Începută destul de timid, traducerea scriitorului francez în limba română înregistrează o intensificare progresivă de-a lungul timpului. Încă de la primele sale publicații, traduceri românești din Flaubert au atras atenția contemporanilor din acest spațiu cultural. E de ajuns să menționăm că Ciotori evalua deja în 1913 două traduceri din acest autor lucrate de Ludovic Dauș: *Doamna Bovary* și *Salambo*. Mai multe recenzii care aduc un elogiu lui *Salambô* în versiunea lui Dauș apar în paginile periodicelor *Dimineața* și *Adevărul* în 1931.

Traducerea lui Flaubert în spațiul românesc cunoaște, în cele două secole și jumătate de existență, mai multe etape și forme. Realizate la început în mod neregulat și într-o formă fragmentară, ele înregistrează o existență regulată din momentul publicării în 1909 a primei

traduceri integrale din Flaubert, *Doamna Bovary* în versiunea lui Ludovic Dauș. Primele traduceri românești se caracterizează prin absența unei prefețe, prin adăugări și omisiuni, uneori chiar și prin greșeli. Cele mai recente sunt însă lucrate de profesori universitari, preocupați să traducă cât mai aproape de original și să se facă auziți prin intermediul paratextului.

Dacă proza scurtă este integral tradusă de la sfârșitul secolului al XIX-lea (*Herodias* și *Legenda Sfântului Iulian Ospitalierul*), marile sale romane *Madame Bovary* și *Salammbô* sunt fragmentar publicate în această perioadă. Secolul XX fiind secolul traducerilor românești ai clasicilor literaturii universale, Flaubert se va bucura de traduceri dar și de retraduceri integrale ale tuturor operelor sale: *Madame Bovary*, *Salammbô*, *L'éducation sentimentale*, *Trois contes*, *Bouvard et Pécuchet* etc. A doua jumătate a acestui secol va fi monopolizată de *Madame Bovary* în traducerea lui Demostene Botez; o traducere devenită canonică datorită, printre altele, celor douăzeci de reeditări apărute în această perioadă. Punctul culminant al întreprinderii traductive flaubertine din secolul XX, încununarea unui efort asiduu de a exprima în limba română universul său romanesc, îl reprezintă publicarea celor patru volume ale ediției critice a operelor complete ale lui Flaubert. Un succes obținut de Irina Mavrodin, marea doamnă a traducerilor și a retraducerilor românești ale scrierilor lui Gustave Flaubert. Ea se dovedește a fi traductătorul prin excelență a acestui scriitor în limba română. Traducerile sale merită să fie incluse, în opinia noastră, într-o nouă ediție critică, actualizată, a operelor complete ale lui Flaubert în limba română.

Ultimul capitol al tezei noastre are ca punct de plecare o materie foarte concretă: traducerile românești ale capodoperei *Madame Bovary*, supuse unei analize comparative, contextuale, textuale și paratextuale. Originalitatea și oportunitatea analizei noastre se datorează unor traduceri greu de găsit, ca cea a lui Eugen Vaian sau a lui Lascăr Sebastian, neexploatate până în prezent. Acestora li se adaugă texte puțin cunoscute de publicul român contemporan, cum ar fi traducerea lui Ludovic Dauș.

Episoadele alese spre a fi incluse în studiul nostru sunt reprezentative atât din punct de vedere stilistic cât și din punct de vedere traductologic. Unitățile traductive care ne-au trezit interesul și echivalentele lor românești sunt analizate în context, descrise, catalogate și explicate. Demersul nostru comparativ pornește de la nivelul macrotextului și al aprecierilor globale pentru a ajunge la nivelul microtextului și al observațiilor punctuale. Confruntând traducerile românești între ele dar și cu originalul francez am ajuns la o sumă de concluzii.

Titlul original *Madame Bovary*, în ciuda eforturilor Floricăi Courriol, nu reușește să se impună în limba țintă. Ancorarea traducerii sale literară, *Doamna Bovary*, în mentalitatea cititorului român este atât de puternică încât reportul propus de Florica Courriol rămâne un caz izolat în cadrul acestei serii traductive. Retraducerile ulterioare, cele ale Aureliei Ulici și Irinei Mavrodin, revin de altfel la titulatura consacrată deja în spațiul românesc, cea de *Doamna Bovary*. Subtitlul este literal tradus de trei din cei șapte traducători. Dauș, Sebastian, Sarafoff și Mavrodin suprimă, prin omisiunea lor de a-l traduce, intenția scriitorului francez de a anunța astfel subiectul operei sale.

Tratamentul traductologic al italicelor flaubertiene este destul de eterogen, fără a fi neapărat vina traducătorului. Contextul editorial, normele schimbătoare de tipografie sau un original defectuos, a impus câteodată păstrarea, modificarea, omiterea sau adăugarea acestui tip de marcaj în limba țintă. Dificultățile cu care s-au confruntat traducătorii au fost de cele mai multe ori de natură lingvistică și civilizațională. În cazul unor nume proprii ca « *le Lion d'or* », « *le Caféfrançais* », « *Tuvache* » sau « *Lebœuf* » a funcționat înrudirea lingvistică, reportul fiind soluția cea mai firească și mai potrivită. Alte unități însă (« *il avait l'aspect d'un brave* », « *jouent*

au volant », « voitures, carrioles, chars, cabriolets, tapissières, charrettes », « les mains vides », « une pièce montée », « six cheminots » sau « sa latte de baleine ») au solicitat spiritul creativ al traducătorilor noștri. În fața unor expresii dificil de exprimat în limba țintă Ludovic Daus a recurs adesea la omisiuni și suprimări. Ceilalți traducători au propus soluții mai mult sau mai puțin potrivite, în funcție de instrumentele lingvistice la care au avut acces și de mentalitățile traductive dominante în fiecare epocă.

Anumite verbe cu puternice conotații sexuale, cum ar fi verbul „s'abandonner” ou „posséder”, au fost evitate cu încăpățănare de marea majoritate a traducătorilor români. Excepție fac Aurelia Ulici și Irina Mavrodin care recurg din când în când și la corespondenții lor românești. Traducătorii au recurs, fără o justificare evidentă, la echivalente mai puțin sugestive care diminuează intensitatea imaginilor originale. Aceștia s-au jucat adesea cu dozarea nuanțelor, ca în cazul adjectivelor „rougeaude” și „ahuri”. Dar cea care a știut să combine perfect strategiile traductive cu cele moderne într-o limbă română contemporană a fost Irina Mavrodin.

La sfârșitul studiului nostru teoretic și practic considerăm că problematica traductologică ce reiese din capodopera lui Flaubert poate fi extinsă către tot corpusul flaubertian, deschizându-se astfel spre noi reflecții traductologice și analize comparative.

BIBLIOGRAFIE

Corpus de texte

- FLAUBERT, Gustave, *Madame Bovary. Mœurs de province*, Paris, Éditions Le Livre de Poche, 1999, 576 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Madame Bovary* (fragment), traducteur Eugen Vaianin *Adevărul*, an VI, no. 1414, Bucarest, 1893, p. 2-3.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary*, traducteur Ludovic Dauș, Bucarest, Éditions Minerva, 1915, 2e édition révisée, 334 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary*, traducteur Lascăr Sebastian, Bucarest, Éditions Colos, 1940, 2 volumes, 194 p. et 195 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary. Moravuri de provincie* in *Opere*, vol. I, traducteur Demostene Botez, Bucarest, Éditions Univers, 1979, édition critique coordonnée et révisée par Irina Mavrodin, 546 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary*, traducteur D.T. Sarafoff, Bucarest, Éditions Polirom, 2007, 3e édition, 433 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Madame Bovary. Moravuri de provincie*, traducteur Florica Ciodaru-Courriol, Bucarest, Éditions Art, 2010, 2e édition, 414 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary. Moravuri de provincie*, traducteur Aurelia Ulici, Bucarest, Éditions Adevărul Holding, 2009, 318 p.
- FLAUBERT, Gustave, *Doamna Bovary*, traducteur Irina Mavrodin, Bucarest, Éditions Corint, 2014, 367 p.

Lucrăriteoretice

- ALBRECHT, Jörn, « La retraduction : définition d'une problématique » in *Retraductions. De la Renaissance au XXIe siècle*, dir. Christine Lombez, Nantes, Éditions Cécile Defaut, 2011, p. 11-33.
- ARMĂȘAR, Ioana-Paula, *Gustave Flaubert și literatura română*, thèse de doctorat de l'Université d'État de la République Moldave, 2006, (manuscrit).
- AURÉGAN, Pierre, *Balises auteurs : Flaubert*, Paris, Éditions Nathan, 1993, 211 p.
- BACKÈS, Jean-Louis, « Traduire. Retraduire » in *Retraductions. De la Renaissance au XXIe siècle*, dir. Christine Lombez, Nantes, Éditions Cécile Defaut, 2011, p. 253-278.
- BALAȚCHI, Raluca-Nicoleta, « *Madame Bovary* en roumain ou un siècle de (re)traduction » in *Atelier de traduction*, no. 17, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2012, p. 53-67.
- BALAȚCHI, Raluca-Nicoleta, « Termes d'adresse et relation interpersonnelle en traduction : les traductions roumaines de *Madame Bovary* » in *Atelier de traduction*, numéro hors-série, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2013, p. 175-192.
- BALLARD, Michel, *De Cicéron à Benjamin : traducteurs, traductions, réflexions*, Lille, Presses Universitaires de Lille, 1992, 299 p.
- BALLARD, Michel, *Le nom propre en traduction*, Paris, Éditions Ophrys, 2001, 232 p.

- BALLARD, Michel, « Présentation » et « Les décalages de l'équivalence » in *Correct/Incorrect*, dir. Michel Ballard et Lance Hewson, Arras, Presses Universitaires d'Artois, 2004, p. 7-31.
- BALLARD, Michel, « Téléologie de la traduction universitaire » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 50, no. 1, 2005, p. 48-59.
- BALLARD, Michel, *Le commentaire de traduction anglaise*, Paris, Presses d'Armand Colin, 2007, 127 p.
- BALLARD, Michel, *Histoire de la traduction : repères historiques et culturels*, Bruxelles, Éditions de Boeck, 2013, 234 p.
- BĂLTĂREȚ (MUNTEANU), Carmen, *Traduire les culturèmes. Domaine franco-roumain*, thèse de doctorat de l'Université « Alexandru Ioan Cuza » de Iași, 2015 (manuscrit).
- BELTAÏEF, Lilia, « La re-traduction : nécessité ou choix ? Approche linguistique », in *Atelier de traduction*, no. 16, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2011, p. 49-60.
- BENSIMON, Paul, « Présentation », in *Palimpsestes*, no. 4, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 1990, p. IX-XIII.
- BERMAN, Antoine, *L'épreuve de l'étranger : culture et traduction dans l'Allemagne romantique : Herder, Goethe, Schlegel, Novalis, Humboldt, Schleiermacher, Hölderlin*, Paris, Éditions Gallimard, 1984, 313 p.
- BERMAN, Antoine, « La retraduction comme espace de la traduction », in *Palimpsestes*, no. 4, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 1990, p. 1-7.
- BERMAN, Antoine, *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Paris, Éditions du Seuil, 1999, 144 p.
- BERMAN, Antoine, *Pour une critique des traductions : John Donne*, Paris, Éditions Gallimard, 2013, 279 p.
- BRĂESCU, Ion, « Literatura franceză în traducere a scriitorilor români » in *Perspective și confluențe literare româno-franceze*, Bucarest, Éditions Univers, 1980, p. 253-270.
- BREZULEANU, Ana-Maria, *Bibliografierea relațiilor literare române și literaturile străine în periodice (1859-1918)*, vol. 2, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1982, 440 p.
- BREZULEANU, Ana-Maria, *Bibliografierea relațiilor literare române și literaturile străine în periodice (1919-1944)*, vol. 4, 6, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1997, 335 p. et 319 p.
- BRISSET, Annie, « Retraduire ou le corps changeant de la connaissance : Sur l'historicité de la traduction », in *Palimpsestes*, no. 15, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 2004, p. 39-68.
- BRISSET, Annie, JEON, Mi-Yeon, « La notion de culture dans les manuels de traduction. Domaines allemand, anglais, coréen et français » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 51, no. 2, 2006, p. 389-409.
- BROWNLIE, Siobhan, « Narrative Theory and Retranslation Theory » in *Across Languages and Cultures*, vol. 7, no. 2, 2006, p. 145-170.
- BURLACU, Doru, *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România : de la originipână la 1989*, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 2005, 866 p.
- CĂLINESCU, Alexandru, « Punctul central » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 59-60.
- CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române : De la originipână în prezent*, Bucarest, Éditions Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, 949 p.

- CHETRARIU, Anca-Andreea, « Diverses facettes de la traduction et de l'adaptation du *Petit Prince* pour les jeunes lecteurs roumains » in *La voix du traducteur à l'école – Praxis*, (dir.) ElzbietaSkibinska, Magda Heydel, NathaliaPaprocka, Éditions québécoises de l'œuvre, 2015, vol. II, p. 36-50.
- CHEVREL, Yves, « Introduction : la retraduction – und kein Ende », in *La Retraduction*, (dir.) Robert Kahn et Cat. Seth, Publications des Universités de Rouen et du Havre, 2011, p.11-20.
- CHEVREL, Yves, « *Die Verwandlung* Kafka, Vialatte, David et les autres » in *Retraductions. De la Renaissance au XXIe siècle*, (dir.) Christine Lombez, Nantes, Éditions Cécile Default, 2011, p. 187-204.
- CHEVREL, Yves, COINTRE, Annie et TRAN-GERVAT, Yen-Maï, *Histoire des traductions en langue française : XIXe siècle : 1815 - 1914*, Paris, Éditions Verdier, 2012, 1369 p.
- CIOTORI, D.N., « Câtevachestiuniliterare », in *Luceafărul*, an XII, no. 11, Budapesta-Sibiu, 1913, p. 360-361.
- COFFRET, Collectif, *Le Grand Larousse Encyclopédique*, Paris, Éditions Larousse, vol. I, 2007, 1392 p
- COLLOMBAT, Isabelle, « Le XXIe siècle : l'âge de retraduction » in *Translations Studies in the New Millenium*, vol. 2, Ankara, Éditions de l'Université Bilkent, 2004, p. 1-15.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, « Traducerea ca nesfârșităurcare a muntelui » interview avec Irina Mavrodin, in *Româniliterară*, no.39, 2000.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *Pratique de la traduction*, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2002, 454 p.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, « Irina Mavrodin – ébauche de portrait du traducteur » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 63.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *La traduction entre pratique et théorie*, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2005, 316 p.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, « Entretien avec Henri Awaiss » in *Atelier de traduction*, no.15, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2011, p. 15-21.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *Pour une lecture critique des traductions. Réflexions et pratiques*, Paris, Éditions L'Harmattan, 2013, 277 p.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, « Despre retraducere literal și în toate sensurile », in *România literară*, no. 46, 2014.
- CONSTANTINESCU, Muguraș, *Critique des traductions : repères théoriques et pratiques*, Cluj-Napoca, Éditions Casa Cărții de Știință, 2014, 339 p.
- CORDONNIER, Jean-Louis, « Aspects culturels de la traduction : quelques notions clés » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 47, no. 1, 2002, p. 38-50.
- CORNEA, Paul, « Traducerișitraducătoriîn prima jumătate a secolului al XIX-lea », in *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucarest, Éditions pour la littérature, 1966, p. 38-77.
- COSTADURA, Edoardo, « Traduire et retraduite IlaloSvelto et Cesare Pavese en français » in *De la retraduction. Le cas des romans*, (dir.) Jean-Patrice Courtois, Bruxelles, Éditions de La Lettre Volée, 2015, p. 135-176.
- COURRIOL, Florica, « Quand madame Bovary se fait roumaine » in *Language and literature, Europeanlandmarks of identity*, actes du colloque de l'Université de Pitești, 2-4 juin 2006, vo. II, Éditions de l'Université de Pitești, p. 161-167.
- COURRIOL, Florica, « Nota traducătorului », in *Madame Bovary. Moravuri de provincie*, Bucarest, Édition Art, 2010, p. 405-414.

- COURRIOL, Florica, « Traduire Flaubert : *Madame Bovary* en version roumaine », in *Flaubert* (en ligne), no. 6, 2011, consulté sur <http://flaubert.revues.org/1627>.
- COURTOIS, Jean-Patrice, « Traduire et retraduire », in *De la retraduction. Le cas des romans*, (dir.) Jean-Patrice Courtois, Bruxelles, Éditions de La Lettre Volée, 2015, p. 5-65.
- D'AMELIO, Nadia, « Dissolution des dissonances : *La Tâche du traducteur* de Walter Benjamin » in *Au-delà de la lettre et de l'esprit : pour une redéfinition des concepts de source et de cible*, (éd.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2007, p. 213-221.
- D'AMELIO, Nadia, « „Je’’ recrée „une terre où se poser’’ ou les jeux de la créativité littéraire et poétique » in *J'ai dit la traductologie sans que j'en susse rien*, (Ed.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2011, p. 86 - 98.
- DELISLE, Jean, « L'évaluation des traductions par l'historien » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 46, no. 2, 2001, p. 215-216
- DELISLE, Jean, *La traduction raisonnée : manuel d'initiation à la traduction professionnelle de l'anglais vers le français : méthode par objectifs d'apprentissage*, Ottawa, Presses de l'Université d'Ottawa, 2003, 604 p.
- DESMIDT, Isabelle, « (Re)translation Revisited » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 54, no.4, 2009, p. 669-683.
- FANLO, Jean-Raymond, « Pourquoi j'ai retraduit Cervantès » in *De la retraduction. Le cas des romans*, (dir.) Jean-Patrice Courtois, Bruxelles, Éditions de La Lettre Volée, 2015, p. 177-196.
- FLAUBERT, Gustave, *Correspondance. Édition augmentée*, Éditions Arvensa, consulté sur www.googlebooks.fr.
- FONTANET, Mathilde, « L'altérité culturelle : écran, miroir ou alibi ? Réflexions autour de quelques traductions françaises de *Tom Jones* » in *Atelier de traduction*, no. 21, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2014, p. 133-148.
- FOZ, Clara, « (Re)traduction(s) et (re)présentation(s) : première et dernière sortie du Quichotte en français » in *Cadernos de Tradução*, Universidad Federal de Santa Catarina, Brésil. Numéro spécial Retraductions, réécriture et adaptation (sous presse).
- GALBEN, Cornel, « Laura Vampa » in *Ateneu*, vol. 45, no. 7, Bacău, Éditions Tipografia Elena, 2008, p. 14.
- GALLÈPE, Thierry, « Anthroponymes en textes de théâtre : drôles de noms propres » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 51, no. 4, 2006, p. 651-659.
- GAMBIER, Yves, « La retraduction, retour et détour », in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 39, no. 3, 1994, p. 413-417.
- GAMBIER, Yves, « La retraduction : Ambiguïtés et défis » in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, (dir.) Enrico Monti et Peter Schnyder, Paris, Publications Orizons, 2011, p. 49-67.
- GHICA, Marius, « L'aventure du poétique » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 49-52.
- GUILLAUME, Astrid, « Introduction » in *Idéologie et traductologie*, (dir.) A. Guillaume, Paris, Éditions L'Harmattan, 2016, p. 15-20.
- GULEA, Dan, « Irina Mavrodinșicriticatraducerii : *Doamna BovaryșiRoșușiNegru* », 2015, article consulté en ligne <http://filme-carti.ro/carti/irina-mavrodin-si-critica-traducerii-doamna-bovary-si-rosu-si-negru-48272/>.
- GURCEL, Sarah, « À l'épreuve de la retraduction », in *Translittérature*, no. 37, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 2009, p. 51-56.

- HEWSON, Lance, « Sourcistes et cibliers » in *Correct/Incorrect*, Arras, Presses Universitaires d'Artois, 2004, p. 123-132.
- HEWSON, Lance, « Source, cible, salade » in *Au-delà de la lettre et de l'esprit : pour une redéfinition des concepts de source et de cible*, (éd.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2007, p. 27-33.
- HEWSON, Lance, « Entre désir et contrainte » in *La traductologie dans tous ses états*, (dir.) Corinne Wecksteen et Ahmed El Kaladi, Arras, Presses Universitaires d'Artois, 2007, p. 117-127.
- HEWSON, Lance, « Questapoi la conosco pur troppo » in *La forme comme paradigme du traduire*, (dir.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2009, p. 51-59.
- HEWSON, Lance, « Traduire : les limites de la créativité » in *Les mouvements de la traduction. Réceptions, transformations, créations*, (dir.) Annick Ettlin et Fabien Pillet, Genève, Metis Presses, 2012, p. 113-129.
- HEWSON, Lance, « Éloge de la subjectivité » in *Atelier de traduction*, Numéro hors-série, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2013, p. 13-33.
- HEWSON, Lance, « Baba, bouillie, brouet : les dangers de l'hybridité » in *Atelier de traduction*, no. 22, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2014, p. 23-35.
- HÖPFNER, Bernard, « Les errances d'*Ulysse*, ou *Ulysses Astray* » in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, Paris, Éditions Orizons, 2011, p. 111-112.
- IONESCU, Gelu, « Câtevarepere », in *Orizontultraducerii*, Bucarest, Éditions Univers, 1981, p. 7-56.
- IVANOV, Ana-Claudia, « Traductions fragmentaires de *Madame Bovary* : analyse des choix traductifs et leurs effets » in *Limbașeșicomunicare : Dinamicalimbilorșiliteraturilorînepocaglobalizării*, XIIIe édition, actes du Colloque International des Sciences du Langage Eugen Coșeriu, Université de Suceava, vol. II, Éditions Demiurg, 2015, p. 254-264.
- KAHN, Robert et SETH, Catriona : « Avant-propos : une fois ne suffit pas », in *La Retraduction*, (dir.) Robert Kahn et Cat. Seth, Publications des Universités de Rouen et du Havre, 2010, p. 7-10.
- KRISTEVA, Irena, « Idéologie, traduction et réécriture en bulgare » in *Idéologie et traductologie*, (dir.) A. Guillaume, Paris, Éditions L'Harmattan, 2016, p. 21 -35.
- LADMIRAL, Jean-René, *Traduire : théorèmes pour la traduction*, Paris, Éditions Gallimard, 1994, 273 p.
- LADMIRAL, Jean-René, « Sourciers et ciblistes revisités » in *Au-delà de la lettre et de l'esprit : pour une redéfinition des concepts de source et de cible*, (éd.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2007, p. 7-27.
- LADMIRAL, Jean-René, « Nous autres traductions, nous savons maintenant que nous sommes mortelles... », in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, (dir.) Enrico Monti et Peter Schnyder, Paris, Publications Orizons, 2011, p. 29-48.
- LADMIRAL, Jean-René, *Sourcier ou cibliste*, Paris, Éditions Les Belles Lettres, 2014, 303 p.
- LEDERER, Marianne, « Préface » in *Idéologie et traductologie*, sous la direction d'Astrid Guillaume, Paris, Éditions L'Harmattan, 2016, p.11-15.
- LÖRINSKY, Ildikó et PÉTER Ádám, « Le chapeau escamoté : étude comparé d'un passage de *Madame Bovary* dans quatre versions hongroises », consulté sur <http://www.item.ens.fr/index.php?id=344648>.

- LUNGU BADEA, Georgiana, *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)*, vol. 1, Timișoara, Éditions de l'Université de Ovest, 2006.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, *Micdicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactică a traducerii*, Timișoara, Éditions de l'Université d'Ouest, 2008, 203 p.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, « Quelques questions concernant la traduction des noms propres : application au roumain » in Tatiana Miliaressi (éd.) *La traduction : philosophie, linguistique, didactique*, Lille, Éditions de l'Université Charles de Gaulle, 2009, p. 249-252.
- LUNGU-BADEA, Georgiana, « La traduction (im)proper du nom propre littéraire » in *Translations*, vol. III, Timișoara, Éditions de l'Université de l'Ouest, 2011, p. 66-79.
- MARTIN, Mircea, « Prafață » in *Canonul occidental : cărțile și școala epocilor*, Bucarest, Éditions Art, 2007, 5-11.
- MARTY, Philippe, « Le « re » de « retraduire », in *La Retraduction*, (dir.) Robert Kahn et Cat. Seth, Publications des Universités de Rouen et du Havre, 2010, p. 33-45.
- MAVRODIN, Irina, « Introducere în lectura operei lui Flaubert », in GUSTAVE Flaubert *Opere (Doamna Bovary. Salammbô)*, vol. 1, Bucarest, Éditions Univers, 1979, p. 7-49.
- MAVRODIN, Irina, *Modernii-precursorii clasicii*, Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1981, 264 p.
- MAVRODIN, Irina, « Note de istorie literară », in Gustave Flaubert *Opere (Educația sentimental, Trei povestiri, Ispitirea sfântului Anton)*, vol. 2, Bucarest, Éditions Univers, 1982, p. 5-8.
- MAVRODIN, Irina, « Note de istorie literară », in Gustave Flaubert *Opere (Bouvard și Pécuchet, Dicționar de idei primite de agata, Străbătând câmpii și țărături)*, vol. 3, Bucarest, Éditions Univers, 1984, 5-11.
- MAVRODIN, Irina, « Note de istorie literară », in Gustave Flaubert *Opere (Corespondența)*, vol. 4, Bucarest, Édition Univers, 1985, p. 5-17.
- MAVRODIN, Irina, « Retraduire Dickens », table ronde, in *Septième assises de la traduction littéraire*, Arles, Actes Sud, 1990, p. 77.
- MAVRODIN, Irina, *Despre traducere : literale și în toate sensurile*, Craiova, Éditions Fundația Scrisul Românesc, 2006, 180 p.
- MAVRODIN, Irina, « Prefață » in *Salammbô*, Bucarest, Éditions Leda, 2007, p. 5-9.
- MAVRODIN, Irina, *Partea și în regulă : eseuri sau Obsesii fragmentate*, Craiova, Éditions Scrisul Românesc, 2009, 261 p.
- MAVRODIN, Irina, « Prefață, note de istorie literară » in *Doamna Bovary*, Bucarest, Éditions Corint, 2014, p. 5-17.
- MESCHONNIC, Henri, *Pour la poétique II*, Paris, Éditions Gallimard, 1973, 396 p.
- MESCHONNIC, Henri, « Traduire ce que les mots ne disent pas, mais ce qu'ils font » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 40, no. 3, 1995, p. 514-517.
- MESCHONNIC, Henri, *Poétique du traduire*, Paris, Éditions Verdier, 1999, 396 p.
- MONTI, Enrico, « Introduction. La retraduction, un état des lieux » in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, (dir.) Enrico Monti et Peter Schnyder, Paris, Publications Orizons, 2012, p. 9-25.
- MOREL, Michel, « Avant-propos », in *Palimpsestes*, no. 18, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 2006, p. 9-16.
- MOUNIN, Georges, *Les belles infidèles*, Paris, Presses Universitaires de Lille, 1994, 109 p.
- NOUSS, Alexis, « Perspectives transhistoriques » in *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, vol. 20, no. 1, 2007, p. 141-170.

- NOWOTNA, Madalena, « La subjective transformation de l'œuvre : une aura de sensations sémantiques » in *Au cœur de la démarche traductive : débat entre concepts et sujets*, (dir.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2012, p. 71-85.
- PAPADIMA, Maria, « Traduire la ville » in *Traduire au XXIe siècle : tendances et perspectives*, actes du Colloque International 27-29 septembre 2002, Université de Thessalonique, p. 416-423.
- PAPADIMA, Maria, « La poétique des villes : un défi à la traduction » in *Interdisciplinarité en traduction*, actes du IIe Colloque International sur la traduction, vol. I, Université Technique de Yildiz, Istanbul, Éditions Isis, p. 201-220.
- PAPADIMA, Maria, « La pulsion de traduire, impulsion de retraduire », in *Atelier de traduction*, no. 15, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2011, p. 53-60.
- PAPROCKA, Natalia, « Douze traducteurs sans voix ? Le *Petit Prince* à l'école polonaise » in *La voix du traducteur à l'école – praxis*, Éditions québécoises de l'œuvre, 2015, p. 139-152.
- PAȘTINĂ-CIUCHINDEL, Luminița, « Prefață » in *Doamna Bovary. Moravuri de provincie*, traducteur Demostene Botez, Bucarest, Éditions Albatros, 1973, p. 3-27.
- PÂNZARU, Ioan, « Reprezentare aromânească în *Madame Bovary* » in *Doamna Bovary*, Bucarest, Edition Polirom, 2007, p. 5-25.
- PÂRVULESCU, Ioana, « Ce poți descoperi la o recitare », in *Românialiterară (en ligne)*, no. 25, 2008, consulté le 16 novembre 2013, www.romlit.ro.
- PIRU, Alexandru, *Istoriul literaturii române*, Bucarest, Éditions Graiși Suflet – Cultura Națională, 1994, 415 p.
- PYM, Anthony, *Pour une éthique du traducteur*, Arras, Artois Presses Université, 1997, 155 p.
- PYM, Anthony, *Method in translation history*, Manchester, St. Jerome Publishing, 1998, 220 p.
- RAGUET, Christine, « Traduisant ou traducteur ? La dialectique de la source et de la cible en termes de production » in *Au-delà de la lettre et de l'esprit : pour une redéfinition des concepts de source et de cible*, (éd.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2007, p. 63-71.
- RAGUET, Christine, « Pour une dynamique créative en traduction » in *J'ai dit la « traductologie » sans que j'en susse rien*, (dir.) Nadia D'Amelio, Mons, Éditions du CIPA, 2011, p. 29.
- RASTIER, François, « Préface » in *Idéologie et traductologie*, sous la direction d'Astrid Guillaume, Paris, Éditions L'Harmattan, 2016, p. 5-9.
- REGATTIN, Fabio, « Une faillite pour l'anti-canon ? Les trois *Cyranositaliens* » in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, (dir.) Enrico Monti et Peter Schnyder, Paris, Publications Orizons, 2011, p. 355-368.
- REY, Alain, *Le Grand Robert de la Langue Française*, Paris, Éditions le Robert, vol. II, 2001, 1342 p.
- RODRIGUEZ, Liliane, « Sous le signe de Mercure, la retraduction », in *Palimpsestes*, no. 4, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 1990, p. 63-79.
- SEBNEM, Susam-Saraeva, « Multiple-Entry Visa for Travelling Theory : Retranslations of Literary and Cultural Theories » in *Target: International Journal of Translation Studies*, vol. 15, no. 1, 2003, p. 1-36.
- SIMUȚ, Ion, « Istoriul romanului tradus în România », in *Românialiterară (en ligne)*, no. 9, 2008, consulté le 16 novembre 2013, www.romlit.ro.

- SPIRIDON, Cassian Maria, « Mînascriitoare a IrineiMavrodin » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 61-62.
- SÎRBU, Anca, « Une nouvelle lecture des romanciers du XIXe siècle dans les essais d'Irina Mavrodin » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 53-58.
- SKIBINSKA, Elzbieta, « La retraduction, manifestation de la subjectivité du traducteur », in *Doletiana, revista de traduccio literatura i arts*, <http://webs2002.uab.es/doletiana/1Documents/1Skibinska.pdf>, 2004.
- SKIBINSKA, Elzbieta, « Autour de la retraduction. Sur l'exemple des traductions françaises de Pan Tadeusz » in *Verbum Analecta Neolatina* VIII/2, 2006, p. 391-406.
- SKIBINSKA, Elzbieta (2011) : « C'est la faute à ...Boy » Les traductions « canoniques » sont-elles un obstacle à la retraduction ? », in *Autour de la retraduction : Perspectives littéraires européennes*, (dir.) E. Monti et P. Schnyder, Paris, Édition Orizons, p. 405-419.
- STEICIUC, Elena-Brândușa, « (En guise de) repères bio-bibliographiques » in *Atelier de traduction*, no. 2, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2004, p. 45-48.
- ȘUȚU, Al. Gr., « Studiuasupraromanului realist din zilelenoastre », in *Convorbiriliterare*, an. XVIII, no. 6, Iași, 1884, p. 231-247.
- TĂNASE, Aurelian, « Prefață » in *Doamna Bovary. Moravuri de provincie*, traduction de DemosteneBotez, Bucarest, Éditions pour la Littérature, 1962, p. 6-30.
- TEULADE, A., « *Don Quichotte* dans notre langue mériterait plus d'un traducteur » in *Retraductions : De la Renaissance au XXIe siècle*, (dir.) Christine Lombez, Nantes, Éditions Cécile Defaut, 2011, p. 220-235.
- TIRON, Constantin, « Traduction et retraduction de l'œuvre de Flaubert dans l'espace roumain », in *Atelier de traduction*, no. 18, Suceava, Éditions de l'Université de Suceava, 2012, p. 91-102.
- TIRON, Constantin, *Traduction et retraduction de l'œuvre de Flaubert*, thèse de doctorat, Suceava, Éditions de l'Université, 2015.
- TOPIA, André, « Finnegans Wake : La traduction Parasite (Étude de trois traductions des dernières pages de Finnegans Wake », in *Palimpsestes*, no. 4, Paris, Publications de la Sorbonne Nouvelle, 1990, p. 45-59.
- VARGAS-LLOSA, Mario, *L'orgie perpétuelle (Flaubert et Madame Bovary)*, Paris, Édition Gallimard, 1975, 240 p.
- VARGAS-LLOSA, Mario, *Orgiapetpetuă. Flaubert șiDoamna Bovary*, Bucarest, Éditions Humanitas, 2013, 275 p.
- VENUTI, Lawrence, « Translation, History, Narrative » in *Meta : journal des traducteurs*, vol. 50, no. 3, 2005, p. 800-816.
- VIANU, Tudor, « Prefață » in *Doamna Bovary. Moravuri de provincie*, traduction de DemosteneBotez, Bucarest, Éditions E.S.P.L.A, 1956, p. 5-13.
- VIANU, Tudor, « Problemastilistică a imperfectului » in *Opere*, vol. 4, Bucarest, Éditions Minerva, 1975, p. 417-453.
- VIANU, Tudor, *Arta prozatorilorromâni*, Bucarest, Éditions Minerva, 1981, 559 p.
- VIDA, RalucaAnamaria, *La retraduction : entre fidélité et innovation*, thèse de doctorat de l'Université de Cluj, 2008, (manuscrit).

VIDA, Raluca-Anamaria, « De la censure officielle à l' « autocensure » dans les retraductions de *Madame Bovary* en roumain » in *Censure et traduction*, (ed.) Michel Ballard, Arras, Presses Universitaires d'Artois, 2011, p. 305-317.

ZALIS, Henri, *Gustave Flaubert*, Bucarest, Éditions de la Jeunesse, 1968, 239 p.

ZALIS, Henri, « Tinerețe au năvechi roman modern » in *Doamna Bovary. Moravuri de provincie*, traducteur Demostene Botez, Bucarest, Édition Minerva, 1970, p. 11-29

Weinmann Frédéric, « La traduction des canons. Un respect religieux des originaux ? » in *Études germaniques*, 2007, p. 679-685.

Sitografie

<http://www.etudes-litteraires.com/flaubert-bovary.php>

<http://www.bovary.fr/>

<http://flaubert.univ-rouen.fr/>

<http://www.biblioteca.usv.ro/>

<http://www.bcu-iasi.ro/>

<http://www.bcub.ro/>

<http://www.bcucluj.ro/>

<http://www.bibnat.ro/>

<http://www.romlit.ro/>

<https://dexonline.ro/>

http://www.lexilogos.com/francais_langue_dictionnaires.htm

<http://www.cnrtl.fr/definition/>

<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue>

<https://books.google.fr/>

<http://www.expressio.fr/>

<http://www.littre.org>